

само, оп. 36 (1960), спр. 2, 95 арк. 42. Леськів М. Державний терор у західних областях України в повоєнний час (1944–1953 рр.) / М. Леськів // Мандрівець. – 2006. – Травень-червень. – № 3(62). – С. 19–24. 43. Білас І. Каральні військові підрозділи НКВД-МГБ у боротьбі з ОУН-УПА / І. Білас // Державність. – 1992. – № 4. – С. 47–54.

Васи́лий Ильни́цкий

ДЕПОРТАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА КАК СРЕДСТВО УТВЕРЖДЕНИЯ СОВЕТСКОЙ АДМИНИСТРАЦИИ В ЗАПАДНОЙ УКРАИНЕ (1944–1954)

В статье на основе неизвестных и малоизвестных документов и материалов рассматриваются основные направления, масштабы депортационных кампаний, которые проводила советская администрация в Западной Украине. Доказано, что целью этих мероприятий была не только борьба с украинским освободительным движением, но и стремление изменить национальную и социальную структуру западноукраинского общества, лишить украинское освободительное движение поддержки.

Ключевые слова: депортации, репрессивно-карательная система, советская администрация, Западная Украина, национально-освободительное движение.

Vasyl Pnytskyi

THE DEPORTATION POLITICS AS AN CONFIRMATION MEANS OF THE SOVIET ADMINISTRATION IN WESTERN UKRAINE (1944–1954)

The article deals with unknown and little-known documents and materials, the deportation campaign's basic directions and scale, conducted by the Soviet administration in Western Ukraine are considered in the article. It is proved that these measures' aim was not only the fighting with the Ukrainian liberation movement, but also the desire to change national and social structure of western society, to deprive the support the Ukrainian liberation movement.

Key words: deportations repressive-punitive system, the Soviet administration, Western Ukraine, national and liberation movement.

УДК 261.7 : 28 (477)

Катерина Якуніна

ФУНКЦІОНУВАННЯ СВДКІВ ЄГОВИ У ВОЛИНСЬКІЙ ТА РОВЕНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ У 1944–1953 РР.

У статті проаналізовано релігійну політику радянської влади 1940–1950-х рр. та особливості її реалізації, спрямованої на Свідків Єгови. На основі аналізу архівних матеріалів висвітлено їх становище в даний період на території Ровенської та Волинської областей. Розкрито механізми тиску та контролю за діяльністю та поширенням віровчення Свідків Єгови. Досліджено, що радянська влада використовувала систему адміністративних, фінансових та силових методів, щоб обмежити сфери впливу цих віруючих. Виокремлено території їх поширення та заходи із збереження релігійної практики, які використовували віруючі.

Ключові слова: Свідки Єгови, радянська влада, Рада у справах релігійних культів, Волинська область, Ровенська область.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю вивчення ролі християнських конфесій у житті сучасної України. Функціонування громад Свідків Єгови (далі – СЄ) на теренах сучасної України в повоєнний період є яскравим прикладом боротьби із усталеністю ідеології та прикладом існування в умовах тотального гоніння. У практичному вимірі такий аналіз дає можливість врахувати досвід різних релігійних груп у процесі формування більш ефективної моделі державно-церковних відносин.

Метою роботи є здійснення комплексного історико-релігієзнавчого аналізу особливостей функціонування СЄ у Волинській та Ровенській областях в умовах державної релігійної політики 1944–1953 рр.

З початку роботи Ради у справах релігійних культів (далі – РСРК) особлива увага приділялася дослідженню нелояльних, "ворожих" до радянської влади релігійних організацій. СЄ завжди позиціонували себе як політично нейтральними – вони відмовлялися від будь-якої участі в громадському житті, яка за радянських часів була формою згоди особи на цілковитий контроль усіх сфер свого життя з боку держави. "Нейтралітет" включав у себе відмову від передплати займів (які

давно перетворилися на легальний і, до того ж, "патріотичний" спосіб додаткового оподаткування радянських громадян), від участі у виборах депутатів рад трудящих, від військової служби. Це автоматично робило їх "посібниками зусиль імперіалістів з підриву обороноздатності Радянського Союзу" [1, с. 497].

Уповноважені РСРК керувалися у роботі із СЄ особливою інструкцією, у якій зазначалося, що "секта Єговістів є однією з ворожих радянській владі сектантських угруповань, що належать до так званого "релігійного підпілля з містичним віровченням" [2, арк. 4]. Єдиним розпорядженням щодо їх діяльності був наказ – "не реєструвати", тобто позбавити будь-якого права на свободу віросповідання. Як не абсурдно, але релігійні організації, що боролися за можливість існувати в умовах партійно-радянської системи все ж таки могли апелювати на наданні їм права громадян, виборчого права, а члени громади СЄ відмовлялися від нього.

Для контролю над їх діяльністю були залучені місцеві органи влади та карально-репресивний апарат. Керівництво НКДБ розробило спеціальні розпорядження з роботи із "сектантськими" організаціями – директиви "Про посилення агентурно-оперативної роботи із різноманітними сектантських організаціями" (26 січня 1944 р.) та "Про недостатню роботу обласних УНКДБ з ліквідації і розпуску різноманітних сектантських центрів" (27 березня 1945 р.) [3, с. 35].

З відновленням радянської влади у Волинській та Ровенській областях стосовно СЄ були застосовані жорсткі методи тиску – арешти членів громад як "особливо небезпечних злочинців", "ворогів народу". Вироки були суворі й однозначні: від 10 – до 25 років, з обмеженнями у правах після відбування покарання на 5 років та конфіскацією майна. У 1946–1947 рр. відбувалися масові арешти й групові судові процеси над СЄ у Львівській, Станіславській, Тернопільській, Волинській і Ровенській областях. У кожному такому судовому процесі на лаві підсудних було по 10–15 віруючих, здебільшого жінок і чоловіків похилого віку, а деколи навіть підлітків до 14 років. Упродовж 1944–1949 рр. заарештовано та засуджено близько 3 тис. віруючих [4, с. 529].

Подібна практика продовжувалася і на початку 1950-х рр. Яскравим прикладом такої діяльності став закритий судовий процес 28–29 вересня 1953 р. у м. Ровно. Членів громади с. Верба Дубенського району звинуватили у антирадянській діяльності – вивченні та розповсюдженні забороненої пропагандистської літератури, відмові від військової служби, саботажі заходів радянської влади. Керівника Ф. Савчука спільно із 10 членами громади засуджено за статтею 54-10 частина 11 Кримінального кодексу УРСР на 25 років (М. Братасюка, А. Грогуль, В. Грогуль, Д. Дейнеко, Т. Зінчук, І. Мельник, М. Мельника, А. Пашука) та 10 років (К. Дейнеко та К. Мазурчик) років з позбавленням громадянських прав на 5 років та повною конфіскацією майна. Жорстокість таких заходів підкреслював ще й той факт, що після винесення вироку з арештованих додатково стягувалася плата за судові витрати у розмірі 393 крб. з кожного та платня за послуги адвоката у розмірі – 1800 крб. [5, с. 279–284]. У деяких випадках, як показовий захід, рішення у справах діяльності СЄ виносив Верховний Суд УРСР. Так, 28–29 травня 1951 р. у м. Києві засуджено за активну антирадянську діяльність у Берестечковському, Горохівському та Локачинському районах Волинської області Д. Гринчука, М. Пилипока та В. Ящука [5, с. 285].

Тиск на СЄ чинили також і представники органів місцевої влади. Так, у 1947 р. у с. Юнівка Затурцівського району Волинської області затримано міліцією усю громаду СЄ через відмову брати участь у виборах [6, с. 84]. У 1951 р. в м. Володимир-Волинський звільнено із роботи (комунальна служба) П. Туровича через відмову підписувати звернення на Всесвітній конгрес миру [7, арк. 116].

Окрім карально-репресивних заходів, органи радянської влади активно займалися вивченням та аналізом громад СЄ. Згідно із даними РСРК, організаційна структура СЄ складалася із сімей, громад (кілок) – 10–15 чоловік (2–3 сім'ї), груп (10–20 кілок). Об'єднувало усю структуру крайове бюро (духовний центр) [8, с. 198]. Керівником духовного центру СЄ в СРСР до 1947 р. був С. Бурдак, а після його арешту та смерті у Лук'янівській в'язниці в 1946 р. керівником комітету став М. Циба (репресований у 1946–1956 рр. та повторно – у 1960–1970 рр.). Упродовж 1951–1954 рр. керівником громади в СРСР був М. Дубовинський (ув'язнений у 1957 р.) [1, с. 499]. Найбільш насторожуючим у діяльності СЄ працівники РСРК вважали: строгу конспірацію та дисципліну членів організації, фінансову незалежність громад (у середині організації існувала практика фінансових зборів), активну місіонерську та пропагандистську діяльність, та той факт, що "ні один із свідків Єгови не змінив віросповідання" [9].

Незважаючи на силові методи боротьби та гоніння, СЄ у західних областях УРСР активно займалися місіонерською діяльністю. Одним із методів залучення нових членів була агітація під час трудової діяльності. Вони укладали угоди на різні сезонні та довготермінові роботи у Донецькій, Кримській, Одеській, Херсонській та інших областях. Найчастіше комплектували будівельні бригади, до яких приймали декількох осіб із односельців, які не входили до їх релігійної організації. У такий спосіб створювалися сприятливі умови для залучення до єговістських громад цих громадян та громадян із тих регіонів, у яких вони працювали. Кількість СЄ після таких сезонних поїздок

зростала. Так, упродовж 1940–1950-х рр. членами громад стали, під впливом релігійного мікросередовища (близьких, сусідів, знайомих) 18 % чоловіків і 19,4 % жінок; під впливом сімейного виховання – 29,2 % чоловіків і 28,8% жінок [10, с. 57–58].

Згідно із даними обласних уповноважених, упродовж 1944–1945 рр. на території Ровенської області функціонувала громада СЄ у с. Межиричі Острозького району, яка нелегально користувалася для молитовних зборів сільським клубом [11, арк. 52], а у Волинській області, з часів німецької окупації, поживали 23 сім'ї у с. Диковини Горохівського району, 33 сім'ї – у Волинському районі та 13 – у Порицькому районі [12, арк. 44]. За 1945 р. уповноважені взяли на облік ще 130 сімей у Волинській області: у Володимир-Волинському районі – 54 сім'ї, Берестечковському районі – 23 сім'ї, Локачинському районі – 8 сімей та Луцькому районі – 6 сімей [13, арк. 101].

Проте система репресивних заходів не вплинула на прагнення СЄ здійснювати релігійну діяльність легально. У 1949 р. адепти західних областей УРСР надіслали до Москви листи-прохання про офіційну реєстрацію конфесії: адресовано 9 червня листа до МВС, а 16 серпня – до Президії Верховної Ради СРСР [9]. Утім, незабаром трьох координаторів громади із Волині, які підписували прохання, заарештовано та ув'язнено на 10 років. На місцях керівники громад також здійснювали спроби зареєструватися в обласних відділах РСРК. Так, пастор громади с. Орищі Локачинського району Волинської області М. Пьянтоха у 1948 р. подав документи на реєстрацію, проте після відхилення прохання про легалізацію духовного центру, не з'являвся більше до обласного уповноваженого РСРК [14, арк. 14].

Активність керівників СЄ зумовлювала посилення контролю за їх діяльністю. У таємній вказівці П. Вільхового до уповноваженого РСРК у Волинській та Ровенській областях рекомендувалося тримати на особливому обліку групу СЄ, стежити за їх діяльністю і повідомляти про них органам державної безпеки [15]. Регіональні уповноважені відзначали те, що громади СЄ розміщені пропорційно – у радіусі 25 км один від одної, але визначити точну кількість сповідників цього напрямку важко через “закритість” їх функціонування. Серед причин їх популярності працівники РСРК виділяли неграмотність населення і пропонували посилити роботу освітніх та просвітницьких організацій. Але існувала проблема обліку дітей шкільного віку через небажання їх реєструвати [16, арк. 114]. Наприклад, у Волинській області із загальної кількості віруючих 8727 чол. (адвентистів, п'ятидесятників, євангельських християн-баптистів та СЄ) у 1949 р. частка СЄ становила 6 %. Для порівняння частка адвентистів – 8 %, п'ятидесятників – 23 %, євангельських християн-баптистів – 63 %.

Відомості, якими володіли обласні уповноважені РСРК, були досить суперечливими. Певною мірою це пояснюється конспіративністю громад СЄ. З інформаційних звітів місцевих службовців можна виокремити ще одну причину невідповідності статистичних даних дійсності. Звітуючи про нелегальні громади, обласні уповноважені РСРК оперували в основному фактами про кількісний та якісний склад “дівственників” та “бадачів” – “дослідників Святого Письма”, яких прирівнювали до СЄ (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка кількості груп єгови́стського спрямування у Волинській області у 1949–1953 рр.

	1949 р.	1950 р.	1951 р.	1952 р.	1953 р.
К-ть груп: СЄ	-	24	21	21	-
Бадачів	-	-	-	-	-
Дівственників	-	15	-	6	6
К-ть віруючих: СЄ	535	723	344	453	432
Бадачів	-	75	-	-	-
Дівственників	45	-	-	97	92
Територіальна мережа	-	50 населених пунктів	48 населених пунктів	-	-

Складність відстеження, закритість діяльності СЄ спричинили рішучі дії органів влади. Керівництво МДБ в СРСР розробило директиву від 19 лютого 1951 р. “Про необхідність виселення із західних областей Української та Білоруської, Молдовської, Латвійської, Литовської та Естонської РСР учасників антирадянської сект Єгови́стів та членів їх сімей” [8, с. 201]. Приводом для цього стала видавнича діяльність. Виготовлення та розповсюдження релігійної літератури заборонялося законодавством про свободу віросповідання, окрім дозволених (“Журнал Московської Патріархії”, “Братський Вестник” та ін.). Члени громади СЄ активно використовували нелегальну літературу як засіб місіонерської роботи. Так, упродовж 1947–1950 рр. заарештовано 1048 керівників низових і середніх ланок організації СЄ, ліквідовано 5 підпільних друкарень і конфісковано понад 350 тис. примірників, за визначенням МДБ СРСР, “єгови́стської антирадянської літератури” [8, с. 222].

Згідно із рішенням Ради Міністрів СРСР, запропонований МДБ план введено у дію. Згідно із директивою, віруючих СЄ депортували із території Буковини, Волині й Галичини в Іркутську та Томську області. З собою дозволялося брати лише особисті речі та запас харчів вагою не більше 150 кг на одну сім'ю, або ж 30 кг на особу. Усе рухоме та нерухоме майно, що залишалось на місцях, після виселення конфісковувалося "на покриття нестачі по державним зобов'язанням"; частину майна (житлові і господарські споруди, сільськогосподарський та інший інвентар, худоба), що залишалася після погашення нестачі, передавали колгоспам безкоштовно із зарахуванням до державного фонду; продовольство, зерно і технічні культури передавалися державі [8, с. 45]. Проте реалії здійснення плану виселення СЄ не відповідали задекларованим. Для перевезення віруючих використовувалися вагони без будь-яких зручностей, кількість речей обмежувалася лише ручною поклажею, грабунки та мародерство стали звичним явищем серед виконавців операції – військовослужбовців. Заради збереження власного майна СЄ йшли на підкуп працівників МВС [17, с. 55]. Уникнути виселення можливо було лише зрікшись віри, на що погоджувалися одиниці. В результаті здійснення операції із західних областей УРСР виселено 6140 осіб, Волинської та Ровенської областей – 2163 осіб (23, 26 квітня 1951 р.) [17, с. 54]. Показовим був той факт, що на обліку обласних уповноважених РСРК у 1950 р. перебувало 723 осіб (табл. 1), що складає 33 % від виселених. Такі розбіжності відображають, по-перше, жорстокість реалізації операції органами МВС (виселяли не лише віруючих та сім'ї, а й цілі родини), а, по-друге, обмеженістю інформування РСРК через некомпетентність її працівників та нестачу матеріальних та трудових ресурсів.

Після завершення операції "Північ" із депортації громад СЄ, влада здійснила ще одну хвилю репресій. У 1952–1954 рр. із заслання почали повертатися активні учасники громад з числа засуджених у 1940-х рр. Заради запобігання відродженню функціонування СЄ на первинних територіях Президія Верховної Ради СРСР видала 11 березня 1952 р. розпорядження, про те, що члени цієї релігійної організації, які відбули покарання за антирадянську діяльність, переселятимуться у "спецпоселення" разом із своїми родинами навечно" [8, с. 230]. Фактично влада зібрала в одному місці усіх відомих їй членів громади СЄ. Вони перебували на обліку в органах міліції, не мали права виїжджати, а їх дітей позбавляли будь-яких громадянських прав [18]. У результаті проведених акцій на облік у Волинській області на початку 1954 р. взято лише 432 осіб. [19, арк. 62]. Таким чином, лише за 3 роки їх кількість зменшилась на 43 %.

Становище "закритих" релігійних організацій у СРСР визначалося тим же законодавством, що регламентувало діяльність інших протестантських організацій. "Ворожість" цих релігійних культур до СРСР долалася різними способами: арешти, утиски на місцях, виселення, заслання. Частка СЄ у Волинській та Ровенській областях у порівнянні із кількістю інших протестантських організацій була незначною – 6 % від загальної чисельності усіх протестантів. Незважаючи на нелегальне становище, вони активно здійснювали місіонерську діяльність. Фінансова незалежність та конспіративність громад призвела до уведення в дію плану із виселення та обмеження територіального впливу СЄ. Проте репресивні та силові заходи не змогли повністю знищити релігійну діяльність СЄ. Незважаючи на те, що частина депортованих із Волинської та Ровенської областей становила 35 % усіх виселених із західноукраїнських областей, в регіоні залишилися ще значна частка віруючих.

Список використаних джерел

1. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / В. А. Войналович. – К. : Світогляд, 2005. – 741 с. 2. ЦДАВО України, ф. Р-4648, оп. 2, спр. 29, 20 арк. 3. Бажан О. Г. Державна політика у сфері релігійного життя в Українській РСР наприкінці радянсько-німецької війни / О. Г. Бажан // Наукові записки НУКМА. Серія: Історичні науки. – К.: Видавничий дім "КМ Академія", 2006. – Том 52. – С. 32–36. 4. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / [За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького, Б. О. Лобовика та ін.]. – К. : Т-во "Знання", КОО, 1999. – 735 с. 5. Голько О. Загартовані в Сибіру. Добірка розповідей та архівних документів, зібраних вченими-архівістами, живими свідками багатьох описаних подій / О. Голько. – Л. : Піраміда, 2011. – 451 с. 6. Реабілітовані історією: у 27 томах / [За ред. П. Т. Тронько]. – Волинська область / [За ред. О. І. Курилюк]. – Луцьк : ВАТ "Волинська обласна друкарня", 2010. – Книга 1. – 976 с. 7. ЦДАВО України, ф. Р-4648, оп. 4, спр. 81, 137 арк. 8. Одинцов М. И. Совет министров СССР постановляет: "выселить навечно!". Сборник документов и материалов о свидетелях Иеговы в Советском Союзе (1951–1985 гг.) / М. И. Одинцов. – М.: Объединение исследователей религии, Арт-Бизнес-Центр, 2002. – 240 с. 9. Одинцов М. И. Совет по делам религиозных культов при СНК СССР в 1944–1945 гг.: обязанности и сфера компетенции, организационная структура и основные направления деятельности / М. И. Одинцов // Сборник докладов и материалов международных, общероссийских и межрегиональных научно-

практических семинаров и конференций (2004–2005 гг.). – М.: Российское объединение исследователей религии, 2005. – Выпуск 2. – С. 382–403. – Режим доступа: <http://www.rusoir.ru/president/works/186>. 10. Бондарчук П. Позахрамові релігійні дії в житті віруючих України (середина 1940-х – середина 1980-х років) / П. Бондарчук // Український історичний збірник. – Випуск 13. – 2010. – С. 39–63. 11. Держархів Рівненської обл., ф. Р-204, оп. 12, спр. 1, 145 арк. 12. Держархів Волинської обл., ф. Р-605, оп. 2, спр. 1, 130 арк. 13. ЦДАВО України, ф. Р-4648, оп. 4, спр. 4, 106 арк. 14. Держархів Волинської обл., ф. Р-605, оп. 2, спр. 8, 52 арк. 15. Данілова І. Ю. Взаємини радянської влади та протестантських релігійних організацій у післявоєнний період (1945–1955 рр.) в українській та зарубіжній історіографії / І. Ю. Данілова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – 2007. – Випуск 12. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu_ist/2007_12/sekcii/sekciya%204/vzaemunu%20radyan_skoj%20vladu.pdf. 16. ЦДАВО України, ф. Р-4648, оп. 4, спр. 67, 121 арк. 17. Бережко К. Операція "Север" (1951 р.) – приклад релігійної репресії в Україні / К. Бережко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : Рівненський державний гуманітарний університет, 2007. – Випуск 11. – С. 53–56. 18. Иваненко С. И. О людях, никогда не расстающихся с Библией / С. И. Иваненко. – М.: Арт-Бизнес-Центр, 1999. – 271 с. – Режим доступа: <http://religious.narod.ru>. 19. Держархів Волинської обл., ф. Р-605, оп. 2, спр. 16, 108 арк.

Екатерина Якунина

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СВИДЕТЕЛЕЙ ИЕГОВЫ В ВОЛЫНСКОЙ И РОВЕНСКОЙ ОБЛАСТЯХ В 1944–1953 ГГ.

В статье проанализировано религиозную политику советской власти 1940–1950-х гг. и особенность ее реализации относительно Свидетелей Иеговы. На основе анализа архивных материалов отражено их положение в данный период в Ровенской и Волынской областях. Раскрыты механизмы давления и контроля за деятельностью и распространением вероучения Свидетелей Иеговы. Исследовано, что советская власть использовала систему административных, финансовых и силовых методов, чтобы ограничить сферу влияния этих верующих. Выделена территория их распространения и мероприятия из сохранения религиозной практики, которые использовали Свидетели Иеговы.

Ключевые слова: Свидетели Иеговы, советская власть, Совет по делам религиозных культов, Волынская область, Ровенская область.

Kateryna Yakunina

FUNCTIONING OF JEHOVAH'S WITNESSES IN VOLIN AND RIVNE REGION IN 1944–1953

The religious policy of soviet power 1940–1950th is analyzed in the article and features of its realization of Jehovah's Witnesses. On the basis of analysis of the archived materials their position is reflected in this period on territory of the Rivne and Volin region. The mechanisms of pressure and control are exposed after activity and distribution of dogma of Jehovah's Witnesses. Investigational, that soviet power used the system of administrative, financial and power methods, to limit the spheres of influence of these believers. Territories of their distribution and measures are selected from the maintenance of religious practice, which used believers.

Key words: Jehovah's Witnesses, soviet power, Council for Religious Affairs, Volin region, Rivne region.

УДК 94(477) "1944/1964"

Ярослав Стоцький

ВПЛИВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ НА МІНІМІЗАЦІЮ ДІЮЧОЇ ПАРАФІАЛЬНОЇ МЕРЕЖІ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ У 1944–1964 РР.

У статті досліджено основні причини, хід і наслідки зменшення мережі Римо-католицької церкви у Львівській, Тернопільській і Станіславській (тепер – Івано-Франківській) областях внаслідок державної політики у сфері релігії у 1944–1964 рр.

Ключові слова: парафії, костели, поляки, громади, католики.